

MICHAL REIMAN

## PRAŽSKÉ JARO — VĚCI PODSTATNÉ, VĚCI VEDLEJŠÍ

Letošní dvacáté jubileum Pražského jara má zvláštní význam a povahu: je určováno nejenom obsahem, ohlasem a dosahem události před dvaceti lety, nýbrž především novějším vývojem v SSSR. Politika „přestavby“, jak byla v lednu 1987 definována Gorbačovem, dezavuovala celé pojetí, na němž budovala „normalizace“ v Československu po roce 1968. V politicky angažované evropské veřejnosti, a také veřejnosti československé, získalo půdu přesvědčení, že politické cíle a hesla Pražského jara a sovětské perestrojky mají četné podobné, ba shodné rysy. Tento dojem nabyt takové intenzity, že se československé vedení cítilo nuceno zahájit politickou kampaň, jejímž podstatným smyslem má být důkaz o nesrovnatelnosti Pražského jara a perestrojky.

Obtíže čs. vedení, sestávajícího i po poslední změně ve funkci generálního tajemníka z lidí, kteří svou dosavadní kariéru založili na „normalizaci“, jsou pochopitelné. Soudit o definitivní podobě postojů tohoto vedení vůči Pražskému jaru je prozatím předčasně: politický vývoj, zahájený perestrojkou není zdaleka ukončen; stojíme kromě toho na prahu roku, který si vynutí nejméně jedno stanovisko k událostem před dvaceti lety. Přesto jejich základní obrysy se zdají pro nejbližší dobu předurčené: čs. politická špička je ochotna připustit, že reformy byly v roce 1968 potřebné; je ochotna připustit i to, že Dubčekova politika měla první dobu (zhruba do května 1968) pozitivní ráz. Nevzdává se však celkově negativního hodnocení Pražského jara: hovoří o „široké protikomunistické koalici“, která si stavěla za cíl „zvrácení socialistického vývoje“ (Bilak), a plány a záměry stoupců reformu v KSC kvalifikuje jako „pravíčáctví“ a „revizionismus“, nahrávající „kontrarevoluci“. Stanoviska čs. vedení vykazují takto ve srovnání s dřívějším jistý pokrok; jejich základní intence zůstává nicméně stejná, stavi si za cíl obhájit mocenský monopol nyní vládnoucí skupiny a správnost její politiky, odvádějí proto i nadále pozornost od hlavních příčin selhání reformního pokusu 1968.

Chci být správně pochopen. Diskuse o chybách představitelů reformního hnutí 1968 je nezbytná. O její potřebě se mezi stoupců reformu v Praze hodně diskutovalo již v první polovině sedmdesátých let. Je ovšem třeba ptát se i po záměrech a cílech takovéto diskuse. Čs. vedení již široce využilo a zneužilo každého práva kritiky a to i v kádrových opatřeních a v existenčním a mocenském postihu. Další diskuse může mít smysl pouze tehdy, zváží-li se všechny základní faktory, které utvářely tehdejší dobu.

Rozpory začínají již u hodnocení výchozí situace. Příčiny společenské krize, která vedla k Pražskému jaru, spatřuje čs. vedení zřejmě především v tom, že za Novotného, tj. před rokem 1968, chyběla „odvaha“ vypořádat se s „chybami“ a „deformacemi“ předchozích let, zejména s „chybami“ a „deformacemi“ stalinské doby. To prý přivedlo situaci, v níž se nepo-

dařilo včasné uskutečnit hospodářskou reformu, a ohrozilo soudržnost a akceschopnost KSC.

O nedostatku „odvahy“ ve vedení KSC za Novotného není jistě pochyb, příčiny společenské krize šedesátých let jsou přesto nesrovnatelně hlubší. Po válce prošla československá společnost radikální přestavbou ekonomických a sociálních struktur, které změnila její ekonomicko-sociální základnu. Změny se namnoze uskutečňovaly pomocí násilných, neřídko velmi drastických prostředků. Od konce padesátých let se však společenská situace stabilizovala. Společnost akceptovala nové danosti. Seskupovaly se neformální kolektivy lidí, vznikaly širší neformální vazby a struktury. Rozvíjela se kultura, společenské vědy překročily dřívější rámce dogmatické ideologie a hromadily relevantní poznatky. Vznikaly fundované analýzy různých aspektů společenského života, společnosti jako celku, jejich dějin a vývojových perspektiv, návrhy na reformy a změny. Orientovaly se na zkvalitnění nové společenské situace.

Tento pozitivní proces zrání nebyl však doprovázen adekvátním vývojem politického systému. Tehdejší čs. vedení akceptovalo sice po roce 1956 Chruščovův destalinizační kurs, podřídilo ho však zájmům stávající vládnoucí špičky. Právě proto se toto vedení vyhnulo důsledné analýze a nápravě minulosti, na jejímž formování se aktivně podílelo, zrušení politických procesů a rehabilitace obětí soudní i mimo-soudní represe. Jeho postup se promítl i do výběru kádrů podle principu politické přizpůsobivosti, a projevil se i v tom, že se neuskutečnily potřebné změny politického systému. Mezi společností a aparátymoci a politiky se takto vyhloubila propast. Politický systém neumožňoval řešení nazrávajících složitých ekonomických, sociálních, kulturních a národnostních problémů, úroveň politických rozhodnutí zůstávala hluboko pod úrovní ve společnosti nahromaděných zkušeností a poznatků. Nedostatečně kvalifikovaní pracovníci politických aparátů a vedoucí politikové postrádající potřebnou politickou, neřídko i lidskou autoritu byli konfrontováni s kvalifikovanými a znalostmi vyzbrojenými představiteli veřejnosti, kteří byli včleněni do neformálních společenských struktur a požívali důvěry veřejného mínění. Pracovníci politických aparátů nebyli takto s to pomocí obvyklých prostředků politického působení prosadit svou vůli a ztratili jistotu. To se projevovalo v jejich pokleslé „aktivitě“ a „akceschopnosti“. Tato situace se nedala řešit jinak, než radikální přestavbou aparátů moci a politiky, jejich přizpůsobením nové společenské realitě a demokratizací institucí a organizací, celého politického systému, jakož i rozsáhlou výměnou řídicích kádrů.

Zmiňuji se o této velmi komplikované problematice, jež si vyžaduje zvláštní podrobné analýzy, abych ozřejmil podstatu situace, s níž bylo Dubčekovo vedení konfrontováno a která vtiskla pečeť celému průběhu Pražského jara. Je to důležité také proto, aby byla pochopena hodnota současných výtek čs. vedení, že se tehdy „rodila nová struktura politického systému“ (Bilak) nebo, že docházelo k rozsáhlé výměně „osvědčených pracovníků“.

Je ovšem těžko soudit, jakých definitivních podob by bývala nabyla v roce 1968 „struktura politického systému“: jejímu vzniku zabránil srpnový vojenský zásah SSSR a dalších čtyř zemí Varšavské smlouvy. V hodnocení tehdejší politické situace nelze však

vycházet pouze z případných chyb a opomenutí stoupců reformem, byl i závažných. Reformy byly připravovány za mezinárodně i vnitropoliticky nejsložitější situace v celých poválečných dějinách Československa. Proti chybám a nedostatkům stály nesporné výsledky. V průběhu pouhého půlroku byl zpracován rozsáhlý program reformem a změn, který neztratil na aktuálnosti ani dnes, čs. společnost získala značný počet populárních a kompetentních politiků nejenom v mocenském centru, ale namnoze i v regionech, v jednotlivých odvětvích státního a společenského života, v ekonomice, vědě kultuře; byla je ochotná se značným nasazením podporovat. Pravá podstata pozdějších tvrzení posrpnového čs. vedení o údajném ohrožení „vedoucí úlohy strany“ se nejlépe ověřuje tím, že ostří čistek v období „normalizace“ bylo namířeno proti příslušníkům KSC, především proti stranickému aktivu. Ze strany bylo vyloučeno, či odešlo na půlmiliónu jejich členů, plná třetina členské základny.

Chtěl jsem však hovořit hlavně o těch příčinách nezdaru Pražského jara, o nichž čs. vedení dnes mlčí: jde o povahu a působení tehdejší sovětské politiky a o její důsledky.

O rozhodující roli SSSR v soustavě mezinárodních vztahů Československa není pochyb. V roce 1968 mohla proto sovětská politika značně přispět k bezbolestnému průběhu Pražského jara a úspěchu reformem. Předpokládalo to respekt vůči suverenitě Československa, vůči rozhodnutím jeho politického vedení, vůči vůli většiny obyvatelstva. SSSR byl nabádán ke krajní obezřetnosti tím více, že velká část problémů, s nimiž se ČSSR potýkala, souvisela tak, či onak s dědictvím sovětské politiky stalinské doby. Tehdejší politika SSSR byla ovšem vlečena zcela jinými tendencemi, nacházela se právě v procesu rozchodu s reformami Chruščovovy éry; sílil v ní konzervatismus a imperiální tendence; sovětské vedení zahájilo tažení proti nekonformní vědě a kultuře. To vše se promítalo i do situace v Československu, podněcovalo konflikt politického vedení s veřejností. Právě tlak sovětského vedení má velkou vinu na tom, že pokus Novotného v polovině šedesátých let realizovat důslednější hospodářskou reformu a liberalizovat společenský život, vyzněl naprázdno. Sovětské vedení tlačilo Novotného naopak k celé řadě kroků, zostřujících režim a omezujících veřejnost. To mimořádně vyhrotilo krizi a učinilo mocenskou změnu nevyhnutelnou.

Ani leden 1968 a vytvoření nového politického vedení v čele s Dubčekem se pro Brežněvovo vedení nestalo podnětem ke změně politického kursu. Toto vedení požadovalo na Dubčekovi redukci reformního programu a vzdání se jeho podstatných částí. Slibovalo mu podporu v konfliktu s veřejností, který by takovýto obrat nevyhnutelně přivodil. Celá řada mezinárodních porad, na nichž čs. vedení bylo obviňováno z toho, že opouští „marxisticko-leninské principy“, rostoucí podpora frakční činnosti v KSC, intriky proti čs. politickému vedení, požadavky kádrových změn, kampaň dezinformace (až po proslulé nálezy kontrarevolučních skladišť zbraní), vojenské manévry, vojenské přípravy ke vpádu do země, demarše, ultimata a mnohé jiné situace v Československu nikterak neulehčilo, bylo naopak zdrojem mnohých dodatečných konfliktů a akutních obtíží. Právě tento kurs sovětského vedení byl hlavní příčinou rostoucí nedůvěry čs. veřejnosti v záměry sovětské

politiky, přesvědčení, že reformy a demokratizaci lze prosadit pouze proti této politice, všeho toho, co oficiální čs. propaganda posrpnové doby označovalo jako „nacionalismus“ a „antisovětiismus“. Vojenský zásah v srpnu 1968, o jehož nepřipustnosti jako metody v mezinárodních vztazích, tím spíše ve vztazích spřátelených zemí není třeba zvláště hovořit, odvléčení a internace legitimního čs. vedení, vnucené dohody a úmluvy, posléze svržení Dubčekova vedení — to vše bylo pouze logickým vyústěním celého souhrnu předchozí sovětské aktivity.

Není přitom bez důležitosti, ve jménu čeho se tato aktivita uplatňovala, co se mělo v Československu stát alternativou Pražskému jaru. Uvedl jsem vpředu, že jádro společenské krize v ČSSR tvořil rozpor mezi novou úrovní společnosti a povahou politického systému. Řešení tohoto rozporu se nemohlo vyhnout ani posrpnové Československo. Co však dělat, když reformy byly zcela zavrženy a když samo slovo „reforma“ bylo na plných dvacet let vymazáno z čs. oficiálního politického slovníku? Východisko se našlo: neměl-li být změněn politický systém, měla-li být zachována moc ve veřejnosti zcela kompromitovaných, protireformních politiků, musela být změněna společnost. Na půlmiliónu vyloučených, či ze strany jinak vypuzených členů KSC, o nichž již byla zmínka, lidí, kteří byli nuceni nejenom opustit veřejné a politické funkce, nýbrž se prakticky vzdát každé veřejné a politické činnosti, jejich existenční postih a existenční postih velkého, nikdy však blíže neurčeného počtu nestraníků, či příslušníků jiných politických stran, tvořily základ posrpnového řešení. Čistky rozbily a zničily organizace vědy a kultury; velká část vědců z oboru společenských věd, spisovatelů a dalších tvůrčích osobností ztratila možnost tvořit — v každém případě legálně a obvyklou cestou publikovat svá díla ve vlastní zemi. Společenské vazby byly zpřetrhány, neformální společenské struktury rozrušeny. Společnost byla vržena o desetiletí nazpět, po dalších dvacet let byl brzděn její nový vývoj.

Neuvádím tyto skutečnosti, abych rekriminoval. Pozitivní řešení dnešních problémů Československa však nemůže vzejít z jednostranné, tendenční kritiky Pražského jara, nemůže se obejít bez kritického přehodnocení sovětské politiky vůči Československu a v Československu. Současná politika SSSR, která reviduje praxi brežněvovské doby, skýtá k tomu dobrou příležitost. Řada skutečností svědčí ve prospěch předpokladu, že dnešní sovětské vedení by se nebránilo přehodnocení událostí před dvaceti lety, kdyby nemuselo brát ohled na zájmy a požadavky čs. vedoucí skupiny. Závažnost a význam opakovaných prohlášení Gorbačova o rovnoprávnosti a suverenitě komunistických stran a o nevměšování SSSR do záležitostí spřátelených zemí nelze v žádném ohledu podceňovat. Věci by však nikterak neposloužilo, kdyby tato prohlášení měla současně znamenat, že se SSSR vzdává odpovědnosti za předchozí kroky své politiky a za překonání jejich případných negativních následků. Prohlášení sovětského vedení nenabývají také na věrohodnosti tím, že toto vedení mlčí k pozitivním oceněním sovětské vojenské intervence v ČSSR (Bilak v prosinci 1987) a celé sovětské politiky v Československu v době Pražského jara.

Nelze než uvítat, rozhodlo-li se čs. vedení po dlouhém zdráhání podporovat zahraničně-politicky sovětskou perestrojku, stejně tak nelze než uvítat,

rozhodlo-li se nakonec nastoupit cestu ekonomických a dalších vnitropolitických změn a reforem. Je ovšem třeba položit otázku, zdali a jak je možné realizovat demokratizační reformy v zemi, v níž stovky tisíc obyvatel stále ještě trpí na následky existenčního postihu, společenské a politické diskriminace a přímé represe, motivovaných jejich vystupováním ve prospěch reform v roce 1968, či po něm, zdali a jak lze realizovat „glasnost“ v zemi, v níž podstatné a politicky nejzávažnější úseky jejich novodobých dějin jsou vyloučeny

z věcné a všestranné veřejné diskuse, kde mnohým vědcům, spisovatelům, umělcům je i nadále bráněno ve výkonu povolání a v tom, aby předstupovali se svou tvorbou před veřejnost.

To, o co dnes usiluje čs. vedení, a pro co se snaží získat i sovětskou podporu, se zdá v mnohém podobat reprice cesty, kterou šel po roce 1956 Novotný. Současné dvacáté výročí Pražského jara by mělo být důrazným varováním před touto cestou.

(Otiskla Rinascita 1. 1. 1988)

JIŘÍ HÁJEK

## Poznámky k vstupu do roku 1988

Dvoji osmička vyznačující náš nový letopočet má u nás v Československu své zvláštní zabarvení, zvuk i příděch. V tomto století vyznačovala osmička právě roky, v nichž došlo k událostem rozhodujícím pro osud naší země, společnosti i mnoha lidí v ní: 1918, 1938, 1948 i 1968. Někdy víc, někdy méně převažoval v nich vliv a přímo zásah zvenčí, vždy však v nich měly svou úlohu síly naší společnosti, národů naší republiky.

Vznik Československé republiky jako bezprostřední zážitek ještě z dětství pamatuje dnes jen malý zlomek našich lidí: pro většinu je to věc historie, rozličným způsobem vnášená do jejich vědomí v různých etapách poměrně krátké doby, jež od té doby uběhla. Mnichov jako tvrdý úder zažilo bezprostředně už víc lidí žijících mezi námi — a jeho účinky přímo či nepřímo bylo znát v životě naší společnosti dlouhá desetiletí. O únoru 1948 je v myslích politicky či aspoň společensky zainteresovaných lidí u nás víc osobních poznatků a také — zvláště po zkušenostech dalších let — rozdílných úsudků. Zato v paměti víc než poloviny našeho obyvatelstva je živá vzpomínka na rok 1968. Pro mnohé to zůstává nejsilnějším zážitkem demokratické společenské aktivity, sloužícím jako měřítko dalšího dění kolem nich. A intenzitu této zkušenosti a vzpomínky na ni zesiluje to, co se naše veřejnost dovidá o vývoji v Sovětském svazu charakterizovaném slovy „přestavba“, „demokratizace“, „glasnost“ a jménem M. S. Gorbačova.

Pojmy zásadních reforem, demokracie, samosprávy jako prvků posilujících a obrozujících socialismus a vracejících mu jeho morální, humánní obsah i cíl slyšíme dnes právě odtamtud, kde v roce 1968 jim byl podsouván protisocialistický obsah a zaměření, vyslovovaly-li se u nás, a odkud byla proti československému obrodnému procesu podniknuta v srpnu 1968 největší vojenská operace, jakou Evropa zažila od konce druhé světové války. Po ní byla v tzv. „normalizaci“ československá společnost vměstnána, vtěsnána do struktur řízení a moci, které po lednu 1968 zavrhl jako zastaralé, bránící vývoji a pokroku. Stalo se tak za cenu obrovského ničení a vyplývání hospodářských, kulturních a hlavně morálních lidských hodnot, jehož výsledkem je hluboká krize této společnosti.

Takový obrat neprožívá český národ ve své historii poprvé: Někteří lidé s historickým smyslem přirovnávají, byť i vzdáleně, setkání účastníků a pamětníků československého Pražského jara roku 1968 s Gorbačovovou „perestrojkou“ s ohlasem, jaký mezi českými utrakvisty v 16. století měla reformace, přicházející právě ze země a míst, odkud o sto let dříve a ještě trochu později byly k nám vysílány křížácké výpravy pokoušející se vyhladit husitské kacířství. A leckdo z těch, kdo zaznamenávají, jak opravdu charismatická osobnost nového sovětského vůdce probouzí zájem a sympatie tam, kde brežněvovská politika dokázala vyvolat jen hluboké odcizení našeho lidu vůči všemu, co přicházelo z SSSR, vidí v Gorbačovovi postavu obdobnou Josefu II., který svým tolerančním patentem koncem 18. století skoncoval s perzekucí těch, kdo věřili a smýšleli jinak než přikazovala církevní vrchnost — a obnovil tak alespoň v Čechách a na Moravě situaci, jakou si dokázal český národ vytvořit po husitských válkách a udržet ji po dvě století, až ji Josefovi předchůdci násilně zničili a potlačili.

Myslím, že tyto analogie, vybrané z historické paměti naší společnosti, zdaleka nevystíhají setkání stále živé paměti, vědomí a pocitů těch, kdo prožili československý obrodný proces a jeho násilné potlačení, se skutečností i ohlasem toho, co dnes probíhá v SSSR. Zde nejde jen o historickou vzpomínku ani o pouhé zadostiučnění z toho, že se *tam* dnes dospívá a dospělo k pochopení a provádění toho, co jsme *u nás* poznali a pokusili se uskutečnit o téměř 20 let dříve. Toto setkání, samo o sobě vysoce dramatické, mohlo by otevřít cestu, již by se československá společnost dostala z dnešní krize, devastace a zaostávání, bezmocnosti a demoralizace.

Otázkou je, jak tuto cestu otevřít tak, aby se společnost dala do pohybu. Před 20 lety ji otevřelo vedení komunistické strany, když rozdělením nejvyšší státní a stranické funkce zahájilo proces ozdravení a obnovy v řadách strany, demokratizace politického systému a důkladné hospodářské reformy. V něm si postavila do čela lidi, kteří již předtím ukazovali na potřebu změn a společně s nejbližším okolím hledali formy a způsoby jejich zahájení a provedení. Opravdovost jejich snah i demokratický dialog, jež vedli s veřejností, měly sílu přesvědčivosti. Vedoucí úlohu své strany chápali a uskutečňovali jako stálý úkol, dosahovaný touto přesvědčivostí svých slov i iniciativou tvůrčích činů, nikoli jako nadekretované dogma, aplikované vrchnostenskými příkazy. Toto pojetí vyjádřilo Dubčekovo vedení svým Akčním programem demokratického přebudování politického systému, ekonomické reformy i kulturního a morálního rozvoje společnosti. Pro ten získalo spontánní podporu většiny